

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Yervant Odyan'ın 1919'da *Anidzyal Daviner* (Lanetli Yıllar) adıyla *Jamanak* gazetesinde tefrika halinde yayımladığı, İstanbullu bir gazeteci ve yazar olarak Suriye çöllerine sürgününü ve geri dönüş hikâyesini anlatan eserinin Aras Yayıncılık ve Kor Kitap tarafından ortak yayımlanan Türkçe edisyonudur.

Ermenice orijinal metinde yazarın Türkçe kullandığı sözcükler *italik* verildi (ör: *nahiye*, *muhtar*, *okka*, *patates*, *şube*, *tezkire/tezkere* vb). Kitabı yayıma hazırlarken gerekli görülen yerlerde köşeli parantez ve dipnotlarla açıklamalar eklendi. Yer adlarında Ermenice yazım korundu, bazı istisnalar hariç bugün kullanılan Türkçe adlar köşeli parantezle verildi (ör: Bardizag [Bahçecik], Rodosto [Tekirdağ] vs). Tarihlerin yazımında Rumi/Miladi takvim ayrımı korundu (ör: 11 Nisan 1331/24 Nisan 1915).

Fotoğraflar ve diğer görsel dokümanlar için Aras Yayıncılık arşivinden yararlanıldı. Odyan'ın sürgün yolunu gösteren haritayı (s. 113) bizimle paylaşan ve Türkçeye çevirmemize izin veren Gomidas Enstitüsü'nden Ara Sarafian'a; kitabın yayımlanma sürecindeki katkılarından dolayı Vahakn Keşişyan ve Nesim Ovadya İzrail'e teşekkür ederiz.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

LANETLİ YILLAR
1914-1919
Şahsi Hatıralar

İstanbul'dan Der Zor'a
Sürgün ve Geri Dönüş Hikâyesi

Aras Yayıncılık Ginko Kitap
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas Osmanağa Mah. Ali Suavi Sk.
231/Kat 1 34430 Tünel 10/3 37714
Beyoğlu-İstanbul Kadıköy-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02 Tel: (0216) 449 20 99
Fax: (0212) 252 65 19 Fax: (0216) 449 21 00
info@arasyayincilik.com posta@ginkokitap.com
www.arasyayincilik.com www.korkitap.com
Sertifika No: 10728 Sertifika No: 35054

ARAS - UŒUU 270
KOR KİTAP 125

Lanetli Yıllar
1914-1919
Yervant Odyan

Çevirmenler
Sirvart Malhasyan, Kevork Taşkiran

Yayıma Hazırlayan
Onur Koçyiğit

Kapak Tasarımı
Melisa Arsenyan

© Aras Yayıncılık, 2022

© Kor Kitap, 2022

ISBN 9786257460088

Baskı

Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (212) 613 38 46 / Sertifika No: 45030

Nisan 2022, İstanbul

LANETLİ YILLAR
1914-1919
Şahsi Hatıralar

*İstanbul'dan Der Zor'a
Sürgün ve Geri Dönüş Hikâyesi*

YERVANT ODYAN

ERMENİCEDEN ÇEVİRENLER
SİRVART MALHASYAN
KEVORK TAŞKIRAN

YERVANT ODYAN
1869 İstanbul - 1926 Kahire

Yervant Odyan

19 Eylül 1869'da İstanbul, Yenikapı'da doğdu. 19. yüzyıl başında, Kayseri'nin Muncusun [Güneşli] köyünden genç yaşta İstanbul'a gelip Krikor Balyan'ın yanında saray mimarlığına dek yükselen Boğos Odyan'ın adıyla anılıp ünlenen bir aileye mensuptu. Ermeni Milleti Nizamnamesi (1863) olarak bilinen Osmanlı'daki ilk anayasa örneğinin hazırlayıcılarından, daha sonra Kanun-i Esasi'nin yazımında Mithat Paşa'ya yardımcı olan Krikor Odyan'ın (1834-1887) yeğeniydi. Amcası Krikor Odyan'la birlikte 1879'da Paris'e gitti. 1882'de babasının konsolosluk görevi yaptığı Romanya'nın Circova şehrinde bulundu.

1884'te İstanbul Üsküdar'daki Berberyan Ermeni Okulu'na girecek bir buçuk yıl kadar okudu. Okul sıralarındayken *Vararan* [Soba] adlı elyazılı öğrenci gazetesini yönetti. Öğrenimini evde, amcasının çevresindeki, dönemin ünlü Ermeni aydınlarından aldığı derslerle, sanat ve edebiyat yoğun bir ortamda sürdürdü. Zengin aile kütüphanesinde çok sayıda Ermenice ve Fransızca eseri okuyarak yetişti.

İstanbul Ermeni basınında ilk yazı ve çevirileri 1887'de yayımlandı. *Arevelk* [Doğu] ve *Manzume-i Efkâr*'da 1890'da yazıları yayımlandı. Yazar Arpiar Arpiaryan'ın daveti üzerine, 1892'de *Arevelk*'in yardımcı editörlüğünü üstlendi ve günlük yazılarını, tefrika öykü ve romanlarını dört yıl boyunca yayımlamayı sürdürdü. 1894'te *Hayrenik* [Vatan] gazetesine yazmaya başladı. 1896'da *Arevelk*'in editörlüğünü üstlendi.

Aynı yılın Ağustos'unda, Osmanlı Bankası işgali sonrasında başlayan Ermenilere yönelik saldırılar sırasında İstanbul'u terk edip Yunanistan'a geçti, Atina'da *Miutyun* [Birlik] adlı dergiyi yönetti. 1899'da Paris'te *Azad Khosk* [Özgür Söz] adlı aylık dergiyi çıkardı, *Nor Tar* [Yeni Asır] ve *Anahit*'e yazılar yazdı. Birkaç ay Londra'da Arpiaryan'ın *Nor Gyank* [Yeni Hayat] gazetesinde çalıştı. İskenderi-

ye'de 1902'de *Azad Khosk*'u yeniden, 1903'te ise *Azad Pem* [Serbest Kürsü] adlı mizah dergisini (dört yıl) yayımladı. 1903'te Hindistan Bombay'a gitti. 1904'te ise İskenderiye'ye geri dönerek haftalık ve günlük birkaç gazete yayımlamak için girişimlerde bulundu. 1907'de Kahire'de *Arev* [Güneş] adlı günlük mizah gazetesini kurdu.

Şubat 1909'da, II. Meşrutiyet'in (1908) getirmiş olduğu serbest ortam üzerine İstanbul'a döndü. *Püzantiyon* [Bizans], *Jamanak* [Vakit] ve *Azadamard* [Özgürlük Kavgası] gazetelerine yazılar yazdı (yedi yıl). *Inger Pançuni* [Yoldaş Pançuni] olarak bilinen eseri, *Püzantiyon*'da "Arakelutyun mı i Dzabilvar" [Dzabilvar Misyonu] adıyla tefrika edildi. *Garapnad* [Giyotin] adlı mizah dergisini 1910'da yayımladı. *Püzantiyon*'da tefrika edilen eseri bu kez "Arakelutyun mı i Dzabilvar, Ingervaragan Namagani Inger P. Pançunie" [Dzabilvar Misyonu, Yoldaş Pançuni'den Sosyalist Mektuplar] adıyla, Nişan Babigyan Yayınevi ve Matbaası tarafından 1911'de İstanbul'da kitap olarak basıldı. 1912'de *Sev Gadu* [Kara Kedi] adlı mizah dergisini yayımladı (iki yıl), *Manana* [Kudret Helvası] adlı mizah dergisini ise 1913'te yayımladı. *Yoldaş Pançuni*'nin ikinci bölümünü, "Inger P. Pançuni i Vasburagan" [Yoldaş Pançuni Van'da] 1914'te yayımladı.

Onlardan birkaç ay gecikmeli de olsa, 24 Nisan 1915'te pekçok kalem arkadaşına yapıldığı gibi, Ağustos 1915'te tutuklanıp Suriye'nin uzak çöllerine, Der Zor'a tehcir edildi ve mucize eseri sağ kaldı. *Lanetli Yıllar (1914-1919)*, bu zorlu ve ağır koşullar altında Ermeni halkının yaşadıklarının ve soykırımın tanığı olarak geçirdiği sürgün günlerini ve İstanbul'a dönüş hikâyesini anlatır.

İstanbul'a dönüşünde *İknad Ağa* adlı mizah dergisini 1919'da yayımladı (iki yıl). 1920'de *Çagadamard* [Muhabere], *Verçin Lur* [Son Havadis] ve *Jamanak*'ta özellikle güncel konuları işlediği yazılar yazdı (üç yıl). 1921'de *Yerkidzagan Daretsuys* [Mizah Yıllığı] adlı mizah dergisini yayımladı (iki yıl).

İstanbul'u 1922'de terk edip Bükreş'e geçti. Ünlü üçlemesinin son bölümü, "Inger P. Pançuni darakrutyan meç" [Yoldaş Pançuni Sürgünde] 1923'te yayımlandı. 1924'te Lübnan Trablus'a geçti, oradan 1925'te Kahire'ye geçti. 3 Ekim 1926'da kanserden öldü ve Kahi-

re'deki Marmina Ermeni Mezarlığı'na, arkadaşı Arpiar Arpiaryan'ın yanına gömüldü.

Odyan, sayısız makale, tefrika öykü ve roman, taşlama, hiciv, alegorik diyaloglar, mizahi biyografiler gibi çeşitli türlerde eserler yazarak Ermenice klasik düzyazı hazinesine ciddi katkılar sunmuştur. Hagop Baronyan'ın açtığı mizah çığırını derinleştirip toplumsal yerginin gelişimine de katkıda bulunan Odyan'ın 1893-1915 arasında yazdığı on üç romanda bol miktarda mizahi tip ve karakter yer alır. Kendilerini “devrimci”, “vatansever”, “milli kahraman” olarak gören ve öyle gösterenleri, yüceltilen değerleri pratikte ayaklar altına alanları, mizahın güçlü silahını kullanarak sergiler ve maskelerini indirir. Dünya veya din işleriyle uğraşp da vurgun vuranların, açgözlü zenginlerin, sahte hayırseverlerin ve toplumun üst tabakalarının sosyal yaşamdaki, aile içi ilişkilerindeki karmaşık durumları, ahlaki yozluklarını sergiler. Birçok eserinde gerek Ermeni toplumunun iç çalkantılarına gerek travmatik soykırım sürecine, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki yaşadıklarına değinir, yurtlarından henüz kopup çeşitli ülkelere dağılmış Ermenilerin yaşamlarından kesitler sunar.

Bunların yanı sıra Tolstoy'un *Diriliş* (1910) ve *Anna Karenina* (1911) romanlarını, ayrıca Zola, Dostoyevski, Gorki ve Twain'in kitaplarını Ermeniceye kazandıran Odyan'ın eserleri çeşitli dillere çevrilmiştir. Ermeni roman yazımında Odyan'ın “Abdülhamit ve Sherlock Holmes” (1911) ve “Saliha Hanım veya Ordu Müstebite Karşı” (1912) macera-dedektif romanlarının da özgün bir yeri vardır.

Odyan'ın başlıca eserleri:

Vaşğarun [Tefeci], 1893

Miçnort Der Baban [Çöpçatan Papaz], 1895-1920

Heğapoğhutyan Magapuydzneri [Devrimin Asalakları], 1898-1899

Propagandist, 1901

Hampartzum Ağa, 1904

Azkayin Parerar [Milli Hayırsever], 1905

Indanik, Badiv, Paroyagan [Aile, Namus, Ahlak], 1910

Abdülhamid ve Sherlock Holmes, 1911, 1912

Saliha Hanım veya Ordu Müstebite Karşı, 1912
Dasnyergu Dari Bolsen Turs [İstanbul'dan Uzakta On İki Yıl], 1912-
1913
Mer Yerespoğhannerı [Vekillerimiz], 1913
Yes Tırsetsi Çem Arner [Ben Dışarıklı Almam], 1913
İm Aşğharhayatsknerı [Dünya Görüşlerim], 1914
Tağaganın Gınığı [Mütevellinin Karısı], 1915
Anidzyal Dariner [Lanetli Yıllar], 1918-1919
Nor Harusdner [Yeni Zenginler], 1919-1920
Tiv 17 Hafiyen [17 Numaralı Hafiye], 1919-1921
Hay Diasporan [Ermeni Diasporası], 1924-1925

Odyan'ın Türkçe yayımlanmış eserleri:

Yoldaş Pançuni, çev. Sirvart Malhasyan, Aras Yayıncılık, 2000.
Abdülhamid ve Sherlock Holmes, yay. haz. Seval Şahin,
Banu Öztürk, Didim Ardalı Büyükerman, Ayşe Şahin,
E. Şule Ayva, Everest Yayınları, 2014.
Ermeni Diasporası, çev. Kevork Taşkiran, Kor Kitap, 2019.
Abdülhamid ve Sherlock Holmes (Günümüz Türkçesiyle),
yay. haz. Seval Şahin, Everest Yayınları, 2020.
Lanetli Yıllar, 1914-1919 Şahsi Hatıralar, çev. Sirvart Malhasyan,
Kevork Taşkiran, Aras Yayıncılık-Kor Kitap ortak yayını,
2022.

SUNUŞ

Yervant Odyan'ın Yolculuğu¹

Krikor Beledian

Okumalarımızın bir tarihi vardır.

Bazen bir kitap yazıldıktan yıllar sonra elimize geçer, yazarı çok yetenekli ve tanınmış olsa dahi. Bu, romanları diaspora gazetelerinde sıklıkla tefrika edilmiş Yervant Odyan (1869-1926) için de geçerli. Lakin, çalışmalarının büyük bir kısmına, katliamlar (*Ağed* ya da 1915 Felaketi) sırasında yaşadıklarının kayıtlarına hâlâ ulaşamıyoruz.

Anidzyal Dariner'e (Lanetli Yıllar) Nisan 2003'te, günlük *Jamanak*² gazetesinin sayfalarında rastladım. Bu keşif tesadüfi değildi elbette. 1915 katliamlarından sağkalmış [İng. *survived*] yazarların hatıratlarını karıştırıyordum; tehcir edilenlerden ve şanslı sağkalanlardan biri olan Odyan'ın deneyimleriyle ilgili tek kelime bile yazmamış olmasına çok şaşırılmıştım. Yakınlarda yayımlanmış ve yine aynı dönemde geçen üç ciltlik "çağdaş tarihsel romanı" *Tiv 17 Khafien* (17 Numaralı Hafiye) vardı elbette³ ancak bu devasa eser, hakikate roman biçiminde yaklaşıyordu.

Bu yüzden *Lanetli Yıllar* en başta yalnızca, bildiğim hiçbir kütüphanede bulunmayan ve Odyan'ın yaşamını aktaran yayınlarda adı geçen muhayyel bir kitaptı. Arada sırada sürekli aynı şeyleri tekrarlayan makaleler ve monografilerden kitap hakkında bilgi edinmeye çalıştım. "Kidzer Yervant Odyani Gyanken"⁴ (Yervant Odyan'ın

1 Bu makale *Lanetli Yıllar*'ın İngilizce edisyonunda yayımlanmıştır: *Accursed Years: My Exile and Return from Der Zor, 1914-1919*, Gomidas Institute, Londra, 2009.

2 Bunu Mihitaristlerin Viyana'daki kütüphanesinde bulduğumu teşekkürlerimle beraber eklemeliyim.

3 Erivan, 2000.

4 *Hayrenik*, Haziran-Temmuz 1927.

Hayatından İzlekler) başlıklı makalesinde H. Siruni, Odyan'ın eserlerini listelerken bu çalışmayı "hatıratlar" bölümüne koymuş ve ayrı bir cilt olarak basıldığını, fakat eserden geriye hiçbir iz olmadığını belirtmişti. Siruni'nin yanlış olduğunu anlamam için uzun bir arayışa girmem gerekti. Odyan'ın kitabı hiçbir zaman ayrı bir cilt halinde basılmamış, sadece 1919'da *Jamanak*'ta tefrika edilmişti. Başka kaynaklar da bu bilgiyi teyit etmiş olduğundan konuya daha fazla girmeyeceğim.

Ermenice edebiyat tarihi anlatıları, ilk basımından bu yana söz konusu esere göndermelerde bulunmakla yetindi. Bazıları eserden parçalar alıntılanmış olsa da bu bölümler Odyan'ın daha sonra yeniden ele aldığı kısımlardan başka bir şey değildi. Bunlar Teotig'in 1920 ve 1921 tarihli, Odyan'ın iki fotoğrafının basıldığı *Amenun Daretsyutsi*'nda (Herkesin Yıllığı) yayımlandı. Bu eserden haberdar olan tek kişi ise Hagop Oşagan'dı (1883-1948) ve o da *Hamabadger Arevmdahay Kraganutyan* (Batı Ermenice Edebiyatının Panorama-sı) başlıklı çalışmasının sekizinci cildinde eserden tamamen aklında kaldığı şekilde bahsetmişti. Eser hakkındaki değerlendirmesi olumsuzdu. Ona göre "Odyan felaketin boyutunu kavrayamamıştı." ve "Odyan'da trajedi karşısında hiçbir duygu yoktu."

Dolayısıyla, eser hem az biliniyor hem de hor görülüyordu. Odyan'ın *Lanetli Yıllar*'ı bir *Jamanak* cildini karıştırırken gözüme çarptı. Yavaş yavaş, eserin kapsamının bildiğim tüm tanıklıklarinkini aştığını fark ettim: Mikayel Şamdancıyan'ın *Hay Mdki Hargi Yeğernin* (Felakette Ermeni Aklına Düşen Pay) (1919), Teotig'in *Pandi Yev Aksori Dariner* (Hapis ve Sürgün Yılları) veya Aram Andonyan'ın tamamlanmamış "hatıratı", *Aksori Campun Vra* (Sürgün Yolunda).⁵ Buraya Başepiskopos Krikoris Balakyan'ın *Hay Koğkota: Trvakner Hay Mardirosakrutenen*'ini (Ermeni Golgotası: Ermeni Şehitler Men-

5 Aram Andonyan bu hatıratı Paris gazetesi *Veradznum*'da (Rönesans) 31 Temmuz 1919'da yayımlamaya başlamıştı ama anlaşılan o ki hiçbir zaman tamamlamadı. Daha sonraları sürgün edilişi sırasındaki deneyimlerine göndermeler yaptı. *Medz Vocin*'yi (Büyük Suç, Boston, 1921) yayımladığı sıralarda, bir başka deyişle kanıt ve belge arama sürecinde, hatıratının kesintiye uğramış olması dikkate değer.

kıbesi) ve Garabed Kapikyan'ın *Yeğernabadum*'unu (Yeğernin [Felaket] Tarihi) dahil etmiyorum, çünkü bunlar her ne kadar “tanıklık” türüne girseler de tek bir yazarın eseri değiller.

Bu noktada, birçok sıra dışı unsuruyla Odyan'ın yaşamöyküsünü anımsayabiliriz. Odyan İstanbul, Yeniköy'de dünyaya geldi. Osmanlı anayasasını hazırlayanlardan Krikor Odyan'ın (1834-1887) yeğeniydi ve onunla beraber Fransa ve İtalya'ya gitmişti. Daha sonra, orada Osmanlı konsolosluğu olarak görev yapan babasıyla birlikte Romanya'ya geçti. Babasıyla İstanbul'a döndüğünde Berberyan Okulu'na devam etti, 1888'e gelindiğinde *Arevelk*'e [Doğu] yazıyordu, sonra *Manzume-i Efkâr*'a, *Masis*'e ve *Hayrenik*'e [Vatan] de katkıda bulunmaya başladı. Ağustos 1896'daki olaylar sırasında Yunanistan'a gitmeyi başardı; Mısır, sonra Paris ve orada Arpiaryan'ın *Nor Gyank* [Yeni Hayat (1900-1901)] gazetesine de katkı sağladığı Londra'ya taşınarak on iki yılını sürgünde geçirdi. 1908'de Kanun-i Esasi yürürlüğe girene kadar çoğunlukla hiciv dergileri yayımladığı Mısır'daydı. Hayatının bu dönemini (1896-1908) otobiyografi biçiminde, ünlü *Dasnyergu Dari Bolsen Turs* (İstanbul'dan Uzakta On İki Yıl) (1912 ve 1922'de basıldı) eserinde kaleme aldı. İstanbul'a döndüğünde ise başlıca romanlarını tefrika halinde yayımladı; bunların en önemlisi Pançuni hakkındaki üç bölümlük hicvinin ilk iki bölümüydü: *Arekelutyun mu i Dzablvar* (Dzablvar Misyonu, 1911) ve *Inger Pançuni Vasburagani Meç* (Yoldaş Pançuni Van'da, 1914). Sahte devrimciler, “devrimci asalaklar”, sahte kahramanlar ve hain ajanlar Odyan'ın eserlerinin en özgün unsurlarından olmakla beraber, onun hakkında zaman zaman suni bir “devrim karşıtı” imajı yarattı. Her halükârda Odyan, 1915'te Batı Ermenice basınında tanınmış bir hiciv yazarıydı ve çok sayıdaki “Not”u ve kronikleri sayesinde *Jamanak*'ın yazarı kabul ediliyordu. Dolayısıyla Nisan 1915'te tutuklananlar listesinde adının bulunması şaşırtıcı değildi.

Odyan'ın “hatırat” yazmaya meyilli olduğunu söylemiştim. İstanbul'dan kaçış hikâyesini, Osmanlı Bankası olayını ve akabindeki gelişmeleri *Ariinod Hişadagner*'de (Kanlı Hatıralar) anlatmıştı. *İstanbul'dan Uzakta On İki Yıl*'da da Hamidiye katliamlarından sonra

sürgüne gönderilmiş Ermeni entelektüellerin bir resmini çizmişti. *Lanetli Yıllar (1914-1919)* ise anımsadıklarının bir devamı, ama tamamen farklı yolla yazılmış bir aktarımı gibi görünüyor.

“Şahsi Hatırat” olarak adlandırılan eser, Osmanlı Devleti’nin savaş ilanını takip eden aylardaki atmosferle ilgili kavrayışımıza değerli katkılar getirirken, bir yandan da Odyan’ın tutuklanmasıyla ilgili ayrıntılar sunuyor. Odyan, 11/24 Nisan 1915’te değil, 25 Ağustos’ta Şişli’deki evinde tutuklandı ve Mütareke’nin hemen sonrasına kadar sürgünde kaldı – bu da demek oluyor ki en erken 17 Kasım 1918’e kadar. Kitabının “Son Söz”ü, dönüşüne dair kesin bir tarih vermiyor, ama gazeteye ve yazışlarına 21 Kasım’dan önce, *Jamanak*’ın yayımladığı ünlü, sürgünden sonraki ilk yazısı “Selamlar”la dönüyor.⁶

Lanetli Yıllar tefrika halinde yayımlanmıştı ama üzerine iyice düşünülmüştü. Odyan’ın Çobanyan’a 23 Ocak 1919’da yazdığı bir mektubun ilk satırları okumaya değer: “Üç buçuk yıllık korkunç, tahayyül edilemez bir yolculuktan sonra hayattayım. Der Zor’a, daha uzağa, Mezopotamya çölüne, Fırat ve Habur nehirleri arasındaki El Busera’ya, Yezekiel’in hayallerini gördüğü yere kadar sürüldüm. Gördüklerimi yeterince tarif edebilir miyim bilmiyorum, ama deneyeceğim. Büyük bir çalışma olacak, belki birkaç ciltlik.”⁷ Bu satırlar belli ki henüz yazılmamış ve kapsamı belli olmayan eseri özetleyerek devam eder.

Lanetli Yıllar’ın “iyice düşünülmüş” olduğunu söylemişim. Okuyucu, Odyan’ın 1916’da Hama’da, imkânlar el verdiğince günlük tutmaya başlamış olduğunu fark edecektir. “Böylece doldurduğum üç defteri büyük bir özenle odamın penceresinin üzerindeki bir kovuğa sakladım.”⁸ Bu defterlere Odyan, “günü gününe az çok önemi

6 *Anidzjal Darimer* kitap olarak iki kez yayımlandı: 2004’te Erivan’da (Krikor Hagopyan’ın editörlüğünde) ve 2005’te Tahran’da. İkincisi ilkinin kopyasıdır. İki basımda da tefrikanın 28. kısmı eksiktir. Eser aynı zamanda *Haraç*’ta (Paris) da tefrika edilmişti; 28. kısım yerine konmuştu. [Türkçe basımda da bu bölüm çevrilmiş, tefrika eksiksiz olarak sunulmuştur. – ed.n.]

7 *Namagner (Mektuplar)*, Erivan, 1999, s. 244.

8 “Hama’da nispeten güvendediydim ve günlük tutmaya başladım, hepi topu 3-4 defter. (...) Her gün izlenimlerimi kaydederdim: olaylar, dolaşan haberler, çoğunluğu saçma sapan yalanlar, askeri sevkıyatlar, Müslüman olmama zemin

olan olayları, günlük haberleri, Hama'dan geçen dostlarla yaptığım görüşmeleri, hatta askeri sevkiyatları” kaydediyordu. “Bunların hepsi çok tehlikeliydi...”⁹ Bir gün, beklenmedik bir aramadan ve tutuklanmasından sonra defterlerin yok edilmesi gerektiğine karar verdi. Bu bilgiyi *Şant*'taki bir söyleşide de bulabiliriz.

O dönem sürgünde yazılmış sayfaların çok azı bize ulaşmıştır.¹⁰ Odyan'ın ifadelerinden bunun nedenini anlayabiliriz. Elbette bu defterler yok edilmiş olsa bile katliam sırasında tutulmuş ilk kayıtlardı; sanki en baştan olayın kaydını tutma niyetiyle başlanmışlardı. Odyan'ın içindeki gazeteci, olayların kapsamının tamamıyla farkındaydı ve en başından beri “not tutulması” (kendi ifadesi) gerektiğinin, bu eylemin tehlikeli olduğunun da farkındaydı. Odyan aynı zamanda toptan bir imhanın, ancak olayın izlerinin ve tanıklarının yok olmasıyla mümkün olabileceğini biliyordu. Dolayısıyla, yaşananları görmüş ve anlamış biri olarak zulme uğrayan artık olayları kaydeden editörün kendisiydi.¹¹ 1918'in başında bile İstanbul'dan Halep'e bu türden sorunlar çıkaranların Der Zor'a sürülmesi için özel bir emir gönderilmişti.

Tanık olan gazeteci kısmen dışarıdan bir göz olabiliirdi; görünüşte yalnızca hakikati arayan bir göz. Ancak felaketin doğası bu rolü üstlenmeyi imkânsız kılıyordu. Tanık dışarıdan biri değil, ancak kurbanlardan biri olabiliirdi. Aynı şekilde kurbanın da ancak bir noktaya kadar bir tanık olabileceği söylenebilir. Bu nokta ise ona atfedilen

hazırlayan koşullar, istasyondaki insanlarla aramda geçen türlü konuşmalar ve en nihayetinde katliamları görmüş insanların hikâyeleri.” *Şant*, 22 Şubat 1919, İstanbul, s. 187.

- 9 İşte bu dönemde Andonyan'a, Müslümanlaştırıldığında aldığı “Aziz Nuri” adıyla bir mektup yazmıştı, bkz. *Fransahay Darekirk* (Fransız-Ermeni Yıllığı), Paris, 1927, s. 193-195.
- 10 Teotig'in 1921 ve 1925 yılında *Amenun Daretsuytsi*'nda yayımladığı, şair Aris İsrailyan'ın (İsrail Dkhruni, 1885-191?) birkaç sayfasını buraya dahil etmiyorum. Ayrıca bkz. *Şant*, 1919, s. 37. Vahram Tatul'un da İsrailyan hakkında *Haraç*'ta (24 Nisan 1927) bir makalesi vardı.
- 11 Talat Paşa'nın 745 numaralı şifreli mesajını hatırlamakta fayda var: “Bazı Ermeni muharrirleriyle ilgili”, “Bu tehlikeli grup hapsedilerek ortadan kaldırılmalıdır”, Andonyan, *Medz Vocim*, Boston, 1921, s. 146.

kimlikti (bu kimliğin irksal niteliği barizdi, Müslüman olmak bile, en azından Odyan'ın durumunda, güvende olmak için yeterli değildi).

Burada tanığın diğer özellikleri karşımıza çıkıyor: hayatta olan, dayanabilmek için mümkün olan her yolu deneyen, birçok kaçış planı yapan ama yalnızca birini uygulayabilen. Sürgün Odyan, Mayıs 1917'de El Busera'dan kaçmaya çalışıp pek tabii ki başarısız olduğunda soyulmuş, kaybolmuş ve kıyafetlerinden de yoksun bir halde aniden kendini Fırat'ın kıyısındaki çalılıkların arasında bir çıkmazda bulmuştu. "Sürgün hayatımda ilk kez ümitsizliğe düşmüş, biçare kalmıştım. Güçten kesilip orada çalılıkların arasına yığılacığımı ve çakallara yem olacağımı düşünüyordum ve yüksek sesle, bilmem hangi gaddar Tanrı'ya 'Artık yeter, artık yeter!' diye bağıryordum." Böyle anlara hikâyede çok sık rastlanmıyor. Tarif edilen durum uçtu ve Odyan ölümle karşı karşıyayken iç dünyasını ve kendini düşünmek zorunda kalmıştı. Sonra, bu tuhaf açmazda Tanrı'ya yönelik düşünceleri düzeliyor ve Odyan yeniden İncil'e dönüyor: "Yaratılış Kitabı'ndaki hikâyeyi hatırladım..." Hatırladığı, Yakup'un Mezopotamya'daki hadisesiydi. Odyan'ın yolculuğunda bu tür bir yüceltme nadirdir ve ani bir yalnızlaşmanın ve dehşetin ürünüdür. Benzer bir belirti kitabın sonunda, Odyan'ın şu cümlelerinde de görülür: "Kıyam etmiş bir şehit görüntüsündeydim. Gerçekten de Der Zor'dan sağ dönmek küçümsenecek bir mucize değildi." Burada tanık, dirilmiş olan şehitten doğmuştu; ölümden dönmüş Lazarus, "Acı'yı görmüş olan benim!" diye haykırıyordu. Hayattakilerin durumu "felaket imtihanı" olarak adlandırılabilirdi: İmtihana tabi tutulan kişi her an bir tehdit altındaydı, her an ölüm tehdidiyle karşı karşıyaydı.

Okuyucu Odyan'ın "şahsi hatıralarının" salt "onun sürgün hikâyesinden" ibaret olmadığını hemen fark edecektir. Gazeteci-tanık her zaman şahsına dair ölçülüydü: ketum değilse de vakurdu. Düşünmeye çok zamanı olmayan bir öznenin yer aldığı hikâyede yersiz olacağını düşündüğü büyük analizlerden kaçındı. Sürgün zulmünde tek mecburiyet yaşamaktı, daha doğrusu "bitkivari (bilinçsiz)" bir hayatta kalma çabasıydı. Odyan bu "bitkivari (bilinçsiz)" hayatta kalma çabası içinde fikrisabit halini alan özgürlük ideasını koruyabilmek

için tüm entelektüel kapasitesini, celladın psikolojisi ve yöntemleriyle ilgili tüm bildiklerini, becerisini, zekâsını, kullandı. Ayrıca, sezgiden tamamen bağımsız, sadece önündekini görmeyi ve mümkün olduğunca onu hatırlamayı tercih ettiği de düşünülebilir.¹² Dolayısıyla hikâyede tanığın bakışı ötekilere, tüm o isimsiz insanlara, tehcir edilmiş kalabalığa, bir hadiseden diğerine geçenlerin türlü katmanlarına çevrilir. “Ben”in (sıklıkla “Biz”) ardındaki kişi, “gayri şahsi” deneyimi kaydetmekle yükümlü, hareket eden bir kamera işlevi görür. Bahsettiğim gibi, Odyan yazının zamanının hikâyesinin zamanına müdahale etmesine izin vermiyordu, yani ekseriyetle gözlemlerini geçmişe dönük kaydetmiyordu (bunu tamamıyla başarmak mümkün değildi tabii ki) – bu, yazarla tehciri deneyimleyen kişi arasına belirli bir mesafe koyardı. Bu “mesafesizlik” onun anlatım tercihiydi, zamanın içine dalmayı mümkün kılmak ve okuyucunun yazarın maceralarını soluksuz takip edebilmesi için edebi bir aldatmaca yaratıyordu.

Son Söz’ünde, yazdıklarının nasıl algılandığıyla ve bu aktarım süreciyle ilgili iki temel nokta üstünde durur: Yazdıkları tefrika okuyucularına sunulur, Odyan da onların tepkilerine gönderme yapar (“bazıları yazdıklarımında abartılar olduğunu sandı”).

İlk gözlemi üslubuyla ilgilidir. “Hikâye” kelimesinin teknik bir anlamı yoktur; bu büyük harfle “Hikâye” değil, her iki anlamıyla da yalnızca “şahsi” bir hikâyedir: tehcire dair benim hikâyem ve benim tehcirim hikâyesi. Lakin en başta, önsöz işlevi gören “Cihan Harbi’nin Çıkışı” adlı bölümün özel bir amacı vardı: Şahsi ve gayri şahsi hikâyeleri tarih bağlamına oturtmak (*Tiv 17 Khafien* romanında Odyan bu meseleyi aynı şekilde ele alır ve büyük harfle “Hikâye”yi hafife almayacağı izlenimi verir, ama bu herhangi bir tarihsel romanın şairane kısmının başlangıcıdır). Hatıratlar ve tarihsel romanlar türsel açıdan farklı şekillerde, farklı niyetlerle sunulur.

Üslup da hikâyesinin anlatımı kadar esasa dairdir. Hikâye nasıl yazılmalıdır? Her halükârda bu Odyan için bir sorundu ve Son Söz de bunun yankılarını taşıyor. Odyan bu sorunun cevabını vermişti:

12 Özellikle İncil’den okumaları, Odyan’ın yaşam anlatısında ara sıra karşımıza çıkan bu manevi hayatın son izleri olabilir.